

Ірина КУЛЬЧИЦЬКА-ЖИГАЙЛО

ПОЕТИЧНА ХРИСТОЛОГІЯ ІВАНА ФРАНКА

Постать Ісуса Христа була найбільш животворною для творів І. Франка і водночас актуальною для ситуації наприкінці ХІХ ст.: “У час позитивізму митці звертаються до образу Богочоловіка, який виступає антиподом до раціоналістичного образу людини-звіра”¹. Звертаючись до постаті Христа, поети, однак, творять не лише досконалий художній образ. В Ісусі відбувається возвеличення людськості, адже “Бог став людиною, щоб людина стала богом” (св. Атанасій Великий). Як центральна постать Євангелія Ісус несе у собі всю світову мудрість.

У художній літературі можемо знайти різнобарвну гаму образів Христа, які зображають Його і пророком, і мудрецем, і мандрівним філософом. Приміром, фольклорна традиція найчастіше зображає Христа новонародженого, підкреслюючи тим самим аспект дитячості. Для теологів нацизму (захисників голокосту) Христос був істинним арійцем, сином германського легіонера. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. найпоширенішим у мистецтві стає образ Христа-революціонера (цей сюжет експлікуємо згодом). Згадані локальні образи часто профанують, спотворюють істинний образ Христа. Прикметно, що ця проблема профанації образу Ісуса Христа постала вже в євангельські часи, коли сучасники вважали Ісуса за Івана Христителя, Іллю чи когось із пророків. І лише Симон-Петро визнав: “Ти Христос, Син Бога Живого! А Ісус відповів: Блаженний ти, Симоне, бо не тіло і кров тобі оце виявили, але Мій Небесний Отець” (Мт. 16: 13-17). Отож, як бачимо, пізнання Христа дається через одкровення, і всі спроби художніх, навіть теологічних інтерпретацій, не досягнуть повноти висвітлення, якщо не враховуватимуть божественної природи Христа.

В образі Франкового Христа віднаходимо зразок досконалості, якої прагне людини, чому посприяв антропоцентричний світогляд ХІХ ст. Христологія І. Франка певною мірою націоцентрична. Націоцентрична візія Христа притаманна багатьом поетам ХІХ ст. Чи це були, для прикладу, Т. Еліот і А. Ахматова,

чи Т. Шевченко і Леся Українка, – всі вони поєднували релігійність із національними почуттями. У Франка постать Христа прочитується на декількох рівнях: соціальному, національному та морально-духовному. Образи морально-патріотичні є домінуючими, хоча й тут не можна провести безумовно чіткої лінії, адже для І. Франка національні й соціальні проблеми українського народу (з огляду на його історичне становище) були взаємопов'язані. В поезії І. Франка на усіх рівнях Христос виступає харизматичним лідером, уособленням найкращих конструктивних сил людства.

Христос-революціонер, борець, вождь-соціаліст – одна з іпостасей Франкового поетичного осмислення Месії, зразок однієї з локальних інтерпретацій образу Христа. Образ Христа-революціонера для революційного періоду був назагал домінуючим (згадаймо бодай поему О. Блока “Дванадцять”). Соціалістичний погляд на Христа знайшов своє відображення і в християнському богослов'ї. Те, що в час І. Франка перебувало лише в процесі зародження – зображення Христа як захисника пригнобленого класу, у ХХ ст. привело до рецепції частиною християн марксистської ідеології. Особливо суголосним образу Христа-революціонера стало богослов'я визволення, що зародилося в 60-ті роки ХХ ст. у Католицькій церкві Латинської Америки. Ідеологи цього напрямку стверджували, що одним із етапів визволення людини, яке приніс людству Христос, є соціально-економічне визволення. Через надмірну політизацію Церкви в Латинській Америці 1979 р. папа Іван-Павло II відкинув це вчення як еретичне.

Революційний образ Христа в поезії І. Франка найяскравіше репрезентує цикл “Тюремні сонети”, зокрема сонет “Христос, бичами засічений” (до слова, радянська критика прочитувала революційний образ Христа як єдиний у творчості письменника). У циклі “Тюремні сонети” зображено борців за правду, перший серед яких – Христос: *“Христос, бичами засічений, [...] кривавий хрест Свій приволік. В руках, ногах, від гвоздів діри ржаві, стоїть, шепоче: “Ось я, чоловік”*². “Noc est homo!” (Ів. 19, 5) – саме такими словами Пилат величає скатованого Месію. Тут проявляється максима людськості Христа, який “мусів бути у всьому подібний братам, бо в чому був Сам постраждав, у тому може й випробовуваним

помогти” (Євр. 2, 16-18). Христос очолює революційний похід історії, який триває і до наших днів.

У вірші “Товаришам” поет “пропонує” читачеві свою візію галицького життя, зумовлену особистими переживаннями, власним гірким досвідом, наголошує на “негативах” галицького суспільства, на проблемі невизнання й неправого суду:

І вас зі своїх зборів проженуть [...]

Ім'я і долі ваші прокленуть [...]

І вашу добру славу оплюють [...]

На суд потягнуть вас³.

Впізнаємо тут ситуацію Христа, якого не прийняв власний народ, і який був мучений та засуджений: “Нема пророка без пошани як тільки у своїй країні, між власною родиною та у своєму домі” (Мк. 6:4). “*Чи ж так живуть з братами люди?*”⁴ – запитує поет. Зауважимо, що зразок ідеальної комуні знаходимо вже у Діяннях апостолів, де описується уклад життя першої Церкви (Дії 4:32-35). Не революція творить ідеальну комуну, а Христос. Товариші, до яких звертається І. Франко, теж страждають за правду, за євангельські цінності:

Щоб брата і в найменшому пізнали,

За те якраз до бою ви пішли,

На поклик правди проти брехні стали⁵.

Трагічний образ Христа, Його хрест, терновий вінець, страждання – ці образи й символи в естетичній свідомості поета виступають як константні. “Маємо Христа-мученика, Христа-самопожертву, Христа як ідеал віри, і майже в кожному випадку – Христа як уособлення найрізноманітніших земних мук і кривд, що впали на всю українську історію”⁶.

Образ хреста в поезії І. Франка осмислюється як знамено перемоги, воскресіння. У цьому контексті варто зазначити, що не можна відділяти символ хреста від постаті самого Ісуса, адже хрест є завжди віддзеркаленням страждань Спасителя, із приходом Якого відбувається переосмислення онтології буття: після страждання завжди слідує воскресіння. Саме тому хрест для І. Франка є втіленням ідей поступу та духовного відродження.

Образ жертвенного Ісуса постає в поезії “Христос і хрест”, у якому поет змальовує старе придорожнє розп'яття, з якого впала фігура Христа: “*серед запаху і квітів сумирно спочивав Христос*”⁷. Маємо тут дуже цікаву авторську інтерпретацію сюжету

покладення Христа до гробу. Відчуваємо ніжну любов, з якою описано Христа: високі трави м'яко приймають Його в свої обійми, подорожники й фіалки звились, мов вінець любові, у Нього на голові. Та *"спати Йому там не дали і [...] з-поміж цвітів знову угору підняли"*⁸, прив'язавши фігуру соломою хреста. Ідея цієї поезії двояка. Здавалося б, "реставрація" придорожного хреста як вияв народної побожності є цілком виправданою. Традиція ставити хрест при шляху відома ще з X ст. Такий хрест виконував вказівну функцію: узимку він був єдиним орієнтиром, із допомогою якого можна було знайти дорогу. Однак І. Франко вкладає в цю символіку, радше, політичний і національний зміст. Ісус Христос постає в поета як уособлення волі, яка хоче воскреснути, але її знову прив'язують до хреста:

*Силуються понад людськість
Будь-що будь піднять Христа
І хоч брехні перевеслом
Прив'язати до хреста⁹.*

У цьому Франковому тексті простежується не антиклерикалізм, як це, можливо, видається на перший погляд, а звернення до старозавітніх пророків, які ставлять справжні духовні цінності вище за "дим жертв" і "тьму церемоній". Поезія "Христос і хрест" вияскравлює багатогранну духовність І. Франка. Приклад Христа стає авторитетним для поета, адже Христос виступає гарантом воскресіння. Христос, "ставши чоловіком",

*Ближчий, вищий нам стає,
І святим приміром своїм
Нас до вольності веде¹⁰.*

У період молодечого романтизму, а також у період зрілого гуманізму, в І. Франка ще виразнішою стає інтерпретація поста-ті Христа як національного лідера. Цю семантику відчитуємо з-поміж іншого й через образ хреста, який стає знаменом національної перемоги, символізує воскресіння нації.

Символ хреста належить до вічних символів загальнолюдського значення. Семантика образу хреста в більшості культур має однакове значення з локальними культурними кореляціями: хрест постає атрибутом єднання небесного та земного; чотири-вимірність хреста вказує на його всеохопність. Із приходом Христа і здійсненням Його відкупительної жертви, простежу-ємо певну зміну семантики хреста: від знаряддя страти — до

знаряддя спасіння. Хрест, який є “для юдеїв ганьбою, а для греків безумством” (І Кор. 1, 23), стає для християн символом вічного життя. Трансформація семантики символу простежується на всіх рівнях, проявляючись по-своєму у різних видах мистецтва (напр., на іконі “Цар Слави” Христос возсідає на хресті як на троні).

У слов'янській ментальності поняття особи Христа як відкупителя та хреста як знаряддя відкуплення настільки близькі, що навіть старослов'янське *krъstъ первинно означало “Христос”. Хоча знак хреста був відомий та вживаний ще в дохристиянські часи, все ж лексема “хрест” почала вживатися з приходом християнства і пов'язувалася виключно з Ісусом Христом¹¹. Саме тому українські письменники часто ототожнювали постать Христа-відкупителя із знаряддям відкуплення – хрестом. Такий періхорезис образів притаманний і Франкові.

Найбільш показовою в цьому аспекті є поезія “Хрест”, яку забороняли в радянські часи – період атеїстичного трактування І. Франка. Саме вона чи не найяскравіше розкриває нам християнську свідомість юного поета – недавнього випускника Дрогобицької гімназії. 19-річний студент Львівського університету на замовлення друзів-семінаристів пише вірш на честь митрополита Сембратовича, у якому є очевидною тотожність образів Христа-страдника і страдниці-України. Помітний паралелізм, у якому поет порівнює Голгофу України, її страдницький шлях до волі з Голгофою Христа. Варто тут відзначити й інтеграційну роль релігії у народно-визвольних змаганнях:

Під тим знаком хреста пречудним

Боролись наші предки все

І поступали шляхом трудним

Як Той, що тихо хрест несе¹².

І. Франко захоплюється постаттю Ісуса як подвижника, переможця пекла. Символічними в поезії є вказівки на Христа у третій особі (“Той, що хрест несе”; “Той, що пекло переміг”). Можливо, сам цього не зауважуючи, І. Франко наслідує єврейську традицію непрямого називання Бога (Ягве – “Той, що є”), вказуючи на неосяжність Господа, на незбагненність його вчинку. У цьому тексті спостерігаємо також переосмислення поетом ролі страждання; символ хреста виступає водночас символом перемоги: “знаком тим зло перемагали, як Той, що

пекло переміг"¹³, із нього черпаємо силу і надію у воскресіння: "з хреста пливають всі наші сили і віра наша пресвята"¹⁴.

Цікавою є кульмінація поезії: незважаючи на те, що "упали ворота", народ і далі покритий тьмою. "Упали ворота" можна розглядати в контексті Весни народів і краху імперіалістичних систем, однак цей вислів варто трактувати, радше, у прямому значенні – падіння воріт Аду. Воскресіння Христа відкриває нам надію на майбутнє, надію на воскресіння кожного зокрема й усього народу назагал. Роль хреста і тут визначальна:

*І знов хреста пречудна сила [...],
Сонні душі побудила,
вказавши нам святий прапор¹⁵.*

"Святий прапор" виступає синонімом хреста, адже, згідно з християнською традицією, хрест трактується як прапор, знамено перемоги християнства. Показовим тут є значення хоругв, які перейшли в церковну атрибутику з військової як символ звитяги. Таким чином, поезія "Хрест", попри невеликий обсяг, чи не найяскравіше свідчення Франкового розуміння новозавітного християнства.

Христологічна тематика розгортається ще в двох поетичних структурах І. Франка – у "Задунайській пісні" та в "Хресті Чигиринському", у яких хрест також символізує знамено перемоги. Пов'язання хреста з військовою перемогою чи не вперше спостерігаємо в епоху Костянтина Великого: у війні зі своїм супротивником Максентієм 312 р. Костянтин Великий переміг завдяки знамену хреста.

Пройнята патріотичними настроями поезія "Хрест Чигиринський" змальовує боротьбу українського народу з польськими окупантами. У нерівній боротьбі з військами Жолкевського козаки ідуть до бою "під знаменом святим":

*Гей, браття, хрест поставіте на горб, на нім письмо:
"Мир мирним, на враждуючих сам Бог і хрест Його"¹⁶.*

У цій поезії цікаво простежити взаємопроникнення національної та релігійної ідей: "проти Бога змігся, хто проти нас ся зміг"¹⁷. Постає питання боговибраності народу, суголосне з єврейською національною ідеєю. Пригадаймо книгу Ісуса Навина, де запорукою перемоги народу є присутність Божого ковчега Завіту – прообразу новозавітного хреста.

Окрім того, "Хрест Чигиринський" – гарний зразок висвітлення поетом ментальності українців, їхньої духовності та

моральності, глибоко закорінених у християнській традиції. Миролюбну вдачу нашого народу символізує напис на хресті звитяги: *“Мир мирним, на враждуючих сам Бог і хрест Його!”*¹⁸.

Ідеалізація героїчних часів проявляється в ностальгічному завершенні поезії: хрест — свідок минулих літ, стоїть у притворі, і лише *“сліпці старі з піснями на устах, сидять у стін того хреста”*¹⁹. Гадаю, що до числа цих співців можемо без вагань зарахувати і самого І. Франка, який віддає долю України в Божі руки — тут проявляється максима християнсько-патріотичного світогляду І. Франка.

Мотив хреста розгортається також у поезії *“Наперед”*. Як і в інших поезіях, хрест постає тут запорукою перемоги: *“Вперед брати! [...] Хрест огнистий нас веде”*²⁰. У контексті заклику до боротьби проводиться паралель *“хрест-меч”*, проте поняття меча як зброї має в І. Франка інше семантичне наповнення:

*Не думаю — сталевий меч: ми шляхом мира йдем,
тільки науки й правди меч врагів спалить огнем*²¹.

Таким чином, простежуємо в поета і євангельське розуміння символу меча, меч не як знаряддя фізичного вбивства, а як знамено боротьби на вищому, духовно-моральному рівні: *“Не мир прийшов я принести на землю, а меч”* (Мт. 10:34).

У поезії *“Задунайська пісня”* семантика хреста аналогічна до попередніх трактувань — хрест виступає символом перемоги сербського народу над турецькими загарбниками:

*Незадовго над півмісяць хрест тут підійметься,
А о хрест той вся турецька сила розіб'ється*²².

Таким чином, образ Христа постає як одна із домінант поетичних структур І.Франка. Часте звернення до постаті Месії притаманно, зокрема, ранньому поетові. У ранніх текстах поета Христос постає насамперед як учитель, що приніс на землю нову мораль та ідеї. Відповідно до тенденцій часу (позитивізму ХІХ ст.) біблійний образ Христа зазнає певних модифікацій у бік філософічності або ж революційності. Божественність Ісуса часто маргіналізується, водночас на перше місце ставиться хрест, що поєднує смерть і воскресіння, страждання і перемогу. Варто підкреслити націоцентричне спрямування І. Франка при зверненні до євангельських образів. Частим є звернення до символу хреста як до знамена перемоги в контексті національно-визвольних змагань українців. До слова сказати,

окрім літературних образів хреста, у поетичному дискурсі І. Франка можемо виокремити і цікаву семантику особистого хреста поета. "І. Франко благословляв свій добровільно взятий на свої плечі тягар, благословляв свій тернистий шлях і страдницький шлях своїх товаришів. Усе його життя пройшло під знаком хреста, під знаком любові до людей, під знаком страждання, боротьби і милосердя"²³.

¹ Бондар Л. Євангельські мотиви в творчості І. Франка // Літературознавство. Матеріали Другого міжнар. конгресу українців. — Львів, 1993. — С. 273.

² Франко І. Христос, бичами засічений // Франко І. Збір. творів: У 50-ти томах. — К., 1976. — Т. 1. — С. 170. Далі покликання на це видання подаємо в тексті в дужках, спершу позначено номер тому, за томом — сторінку.

³ Бондар Л. Вказана праця — С. 57.

⁴ Там само.

⁵ Там само. — С. 58.

⁶ Слово Благівісту: Антологія української релігійної поезії / Упор. Т. Салига. — Львів, 1999. — С. 26.

⁷ Бондар Л. Вказана праця — С. 64.

⁸ Там само.

⁹ Там само. — С. 65.

¹⁰ Там само. — С. 64.

¹¹ Сімович К. Хресту Твоєму поклоняємось Владико: семантика архетипу хреста в українській мові // Християнство й українська мова. — Львів, 2000. — С. 202

¹² Франко І. Хрест // Мозаїка: із творів, що не увійшли до Зібрання творів у 50 т. — К., 1999. — С. 26.

¹³ Там само. — С. 25.

¹⁴ Там само. — С. 26.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Слово Благівісту: Антологія української релігійної поезії. — С. 326.

¹⁷ Там само. — С. 327.

¹⁸ Там само. — С. 328.

¹⁹ Там само. — С. 324.

²⁰ Франко І. Наперед // Баляди і розкази. — Львів, 1876. — С. 43.

²¹ Там само.

²² Слово Благівісту: Антологія української релігійної поезії. — С. 301.

²³ Бондар Л. Вказана праця. — С. 278.